

számára nem passzió volt az írás, hanem szolgálat, és közben új esztétikai értékek létrehozása, társadalmi fejlődésünk egyenetlensége okán elkésettségünk tudatának és ténycinek felismerése, s lázas igyekezet kényszerű mulasztásaink pótlására. A példák Bessenyeitől Veres Péterig, Kármántól Illyésig, Németh Lászlóig széles skálán helyezkednek el. Mindez nem zárja ki irodalmunkból, nem löki félre fejlődése útjából a Füst Milán-típusú magányos nagy alkotókat, ha tetszik, a „nem-nemzeti problematikájú” írókat sem. Csak nálunk akkor lehet a „Vorläuferek” felé fordulni, ha a „Nachläuferek” már behozták lemaradásunkat.

Különben a magam részéről ezt a nemzeti—nem-nemzeti megkülönböztetést erőltetettnek, idejétmúltnak érzem. A kettő komoly, feloldhatatlan ellentmondásban legjobbjaink műveiben sohasem volt egymással. A ma legjobb költészetében is együtt érzem a kettőt az új szintézis kísérletében, az egyetemes humánus szolgálatában, s ebben a Füst Milán magányos, elegyíthetetlen műve s példája egyaránt él és jelen van.

Írásom nem érintette Füst pályájának tényleges értékeit, — ezt ebben a rövid írásban nem tartottam feladatomnak. Gondolom, e néhány a Somlyó könyvével kapcsolatos reflexió csak erősíti a szerző igazát abban — s ez a könyv legfőbb érdeme —, hogy az irodalomtörténet nem késhet soká a tényleges értékei szerint elemző, hiteles Füst Milán-kép megrajzolásával. Mert végül is nem az életrajztalanság, a különböző hőfokú emberi kapcsolatok, a gondolat s az indulat egykori váltásai döntenek e pálya tényleges, maradandó értékét illetően, hanem maguk a művek.

PÁLMAI KÁLMÁN

MARIANNA D. BIRNBAUM: ELEK ARTÚR
PÁLYÁJA

(Akadémiai, 1969. — Irodalomtörténeti Füzetek 66.)

A *Nyugat* régi híveinek, s Elek Artúr ismerőinek nagy öröm és elégtétel az a legújabb „irodalomtörténeti füzet”, amely csak nemrég jelent meg az Akadémiai Kiadó értékes kis sorozatában, s amely az Amerikában élő, de magyar egyetemet végzett Marianna D. Birnbaumot vallja szerzőjéül. Addig is, míg többet tudhatunk meg Marianna D. Birnbaum személyéről, irodalmi helyzetéről s magyarországi tanulmányairól, hadd mondjunk neki köszönetet tartalmas, hasznos, rokonszenves és több szempontból úttörő munkájáért, mielőtt

érdeme szerint és részletesebben is méltatnánk. A mű, úgy látszik, doktori disszertációnak készült, legalábbis erre enged következtetni külsőségeiben, kissé pedáns módszerességével, aprólékos forráskutató és összehasonlító elemzéscível, s főképp azzal a ma is dívó, bár némileg elavult „akadémikus” hangnemmel, amely doktori fölénytel ítéltkezik elevenek és holtak felett, s amelyet oly könnyű elsajátítani, de amelytől, ha megszoktuk, annál nehezebb szabadulni. De ezek persze inkább csak felületi jelenségek, s lényegileg nem gyengítik, inkább csak befolyásolják kissé Marianna D. Birnbaum kutató, gyűjtő és összefoglaló érdemeit.

Az első aggály, a kis disszertáció határozott credmőnyeci ellenére, hogy egyfelől, saját bevallása szerint, távolról sem öleli fel Elek Artúr teljes munkásságát, s kevés önálló kötetén kívül csak a folyóiratokban, főképp a *Nyugatban* és a *Művészetben* megjelent írásait ismerteti, holott ő is igen jól tudja, hogy Elek Artúr évtizedeken át nemcsak a *Nyugat* munkatársa volt, hanem talán elsősorban az *Újság* művészi kritikusa, s ebben a lapban nem csupán műkritikái jelentek meg, hanem — napilapjainknak akkori szokásához híven — irodalmi és művészi tárcái, arcképei, esszéi is, a vasárnapi, ünnepi és más alkalmi mellékletekben — márpedig ezeknek összegyűjtése s megismerése híján nem igen lehet teljes képünk Elek Artúr soványnak tartott, s meglepően gazdag munkásságáról. Vajda Miklós, a maga úttörő Elek Artúr-tanulmányában, négy hatalmas kötetet említ az író örökösének birtokában, amelyek Elek Artúrnak életében megjelent s magagyűjtötte írásait tartalmazzák, s ki tudja, mennyi kincset rejthet ez a teljes és egyúttal autentikus dokumentumgyűjtemény! Gondoljunk Ady cikkeinek egyre több meglepetést nyújtó s évről-évre szaporodó kötetekre, vagy Kosztolányi félig elfeledt s újra előásott írásaira: szó sincs róla, Elek Artúr nem igényelheti sem Ady, sem Kosztolányi jelentőségét, viszont annak, aki végre érdeme szerint foglalkozik vele, csak akkor lesz valóban hálás a hívek és a kutatók csoportja vagy serege, ha a dokumentumok minél teljesebb ismeretében, minél teljesebb képet is tud adni az író egész munkásságáról. Ami szintén korlátozza s egyoldalúvá teheti Marianna D. Birnbaum Elek-arcképét, az a kortársak s barátok inkább alkalmi s véletlen, mintsem valóban módszeres és kimerítő megszólaltatása. Könyve, Elek barátairól szólva, legtöbbször és legbővebben Gellért Oszkár emlékeire, s Fenyő Miksa szóbeli és írásbeli közléseire hivatkozik s joggal, mert hisz mindketten Elek jóbarátai és a *Nyugat*-gárdának élenjáró tagjai voltak. Azonban az ily tanúságok, bármilyen értékesek is egyébként, csakis akkor mérlegelhetők a maguk egész súlyával, s csakis akkor válhatnak perdöntő módon hitelessé, ha mód nyílhat más, esetleg ellentétes tanúságokkal való összevetésükre, mert hisz a barátok vallomása legtöbbször lírai, s az idős „tanúk”

emlékezetében mindig több az érzelmi, mint a tárgyilagos elem. Amellett Marianna D. Birnbaum, talán egyéni körülményei, talán kissé sietős adatgyűjtése okából, nem ismerte, nem ismerhette Elek Artúr mindegyik barátját vagy bizalmasát, s egyenesen meglepő, hogy például nem fordult Fülep Lajoshoz, aki pedig Elek Artúr egyik legrégebb, leghívebb s legbensőbb bizalmasa volt, s aki minden bizonnyal igen fontos és autentikus adatokkal szolgálhatott volna az író benső életéről, s írói és erkölcsi felfogásáról. Talán éppen ennek az egyoldalú s így hiányos informálódásnak tulajdoníthatók azok a kissé meglepő vagy nagyon is általános feltevések, melyeket Marianna D. Birnbaum, jobb ismeret híjával, Elek Artúr gyengédebb, a nőkel való kapcsolatairól kockáztat meg: e téren, Freud és társai óta, nemcsak a hiú Don Juánok, hanem akár a legtartózkodóbb aszkéták sem lehetnek biztonságban, mivel a buzgó kutatók tények híján a legendákkal s a feltevésekkel is beérik, amint ezt nálunk Mikszáth, Móricz vagy Péterfy esetében is olvashattuk. Még kevésbé találó az a többször ismételt észrevétele, amelyet egyébként a disszertációban előadott tények is megcáfolnak, s amely szerint Elek csendes, visszahúzódó természetű volt, s került minden vitát vagy ítéletmondást — holott ennek pontosan az ellenkezője igaz, mert hisz a *Nyugat* asztaltársaságának alig volt nyiltabb, keményebb, szókimondóbb és harciasabb tagja Eleknél: ezt időnként Marianna D. Birnbaum sem hallgathatja el, hisz részletesen idézi Elek egy sajtóperének tárgyalását, amelyre okot épp egy kíméletlen kritikája szolgáltatott. S ha itt tartok, hadd említsek meg egy másik kis tévedést, amely szintén csak hiányos információon alapulhat, s Elek Artúr és Kosztolányi kapcsolataira vonatkozik. Lehet, hogy Elek nem mindig s nem mindig eléggé méltányolta Kosztolányi eredeti munkáit vagy fordításait, egyrészt mert a kortársak sosem teljesen elfogulatlanok, másrészt mert — *genus irritabile vatum* — az alkotók sem érik be mindig a rájuk eső tömjénfüsttel — viszont e sorok írója személyes tapasztalásból is állíthatja, hogy kevesen csodálták úgy, mint Elek, Kosztolányi stílusbeli műgondját és tökéletességét, amelyet mintául ajánlott minden kezdő prózaírónak. Sajnos, a legendák és a pletykák a halál után sem szűnnek meg egészen, sőt, a kortársak vagyis a tanúk és ellentanúk kihaltával, még vígabban tenyészhetnek, mert hisz nincs aki megcáfolhatná vagy gyökerestül kiirthatná őket. S amit Marianna D. Birnbaum, Elek pályaképén belül, az író vallási meggyőződéséről, politikai magatartásáról, s a Horthy-korszak végét jellemző ún. „mentesítés”-éről kockáztat meg, valóságos iskola-példája a különböző mendemondák kritikátlan felhasználásának, s még inkább annak a már szinte elemi erejű igazságnak, amely nem érheti be a mégoly egyéni jelenségek elszigetelt magyarázatával, s csak a kor, a környezet, a klíma egységében találja meg leg-

igazibb helyüket és jelentőségüket. Így aztán a pályakép, akárcsak Elek irodalmi munkásságának elemzése, minden jóhiszeműségre s adatbeli hűségre ellenére, egyformán légüres térbe kerül.

Ami ezt az irodalmi s még inkább műkritikai tevékenységet illeti, ismételjük: ez a kis könyv csak első kísérletnek számíthat, mert hiszen eleve lemond Elek újságírói terméséről, holott ebben minden bizonnyal még sok kiaknázatlan, s kiaknázásra mindenképp érdemes kincs rejtőzik. Tudjuk, az egykori napilapok, a magyar sajtó „aranykorában”, nemegyszer legjobb íróink nem is legrosszabb műveinek adtak helyet, s egy kritikai és nem is csak kritikai Elek-antológiának legalább annyit, ha nem többet kéne meríteni az *Újságból*, mint akár a *Nyugatból* vagy a *Művészetből*. Már most amily rokonszenvvel kíséri Marianna D. Birnbaum Elek Artúr egyhangú és szomorú életpályáját, éppoly hűvös, sőt szigorú az író műveinek elemzésében — egyrészt mivel lemondott e művek tetemes hányadának közelebbi megismeréséről, valamint az Elek-korabeli irodalom és műkritika áttekintéséről, másrészt mert, ennek következményeképpen, szempontjai s módszerei a legjobb akarattal sem lehetnek eléggé hatékonyak és árnyaltak. Így például igen részletesen elemzi Elek novelláit, nem egyiknek felkutatja esetleges mintáit vagy forrásait, szorosán besorolja őket ennek vagy annak az irodalmi iskolának a kereteibe, csak épp azzal marad adós, ami ezeknek a szerinte „poros és modoros” írásműveknek életet, légkört, zengzetet adhatnak, vagyis a megfelelő környezetrajzzal, a magyar századforduló novellatenyészetének feltárásával, amelyben Elek novellái, Szini Gyula, Cholnoky Viktor, Ambrus, sőt Babits hasonló műveinek társaságában, bár szerény, de szerves részecskéi ugyanennek a tenyészetnek. Szemérmes szimbolizmusuk mélyén mindig van „élet” és „valóság”, csak ki kéne hámozni belőlük kellő gondnal és tapintattal — s ha a „mai olvasó”, ez a mumus, ez az inkvizítor, akit a „mai kritikus” oly szívesen és kényelmesen idéz, egyrészt megfélemlítésül, másrészt hogy ráháríthassa felelőssége javarészét, valóban nem leli meg e novellákban pillanatnyi irodalomszükségletét, a mai irodalomtörténésznek csak öröm és tanulság lehet Elek novellavilágának kellő távlatban való feltárása. A művészettörténet, amelytől az irodalomtörténet sose tanulhat eleget, nem kevésbé tanulmányozza — s nem kevesebb élvezettel — a „kismestereket”, mint a nagyokat, egyrészt mert rajtuk mérheti legjobban és legközvetlenebbül az egykorú nagyok credetiségét, másrészt mivel ők adják a nagyok legjobb magyarázatát és legigazibb környezetét, s végül mert egy bizonyos civilizációs szinten a kismester órája is üthet egyszer, őt is közelebb hozhatja a miához egy-egy felületesebb divat, vagy egy-egy mélyebb áramlat. Gondoljunk például a hollandoknál Rembrandt elragadó festőtársaira, vagy a francia moralisták

közül Joubert-re vagy Vauvenargues-ra: épp az elődök, a kortársak s az utódok szép szövevénye formálja azt a bonyolult és eleven szöveget, amelyet folytonosságnak vagy egyszerűen történelemnek hívunk. Ahogy a francia közmondás olyan bölcsen hirdeti: minden részre szükség van ahhoz, hogy a világ egész legyen, nincs olyan művészi erőfeszítés, amely ne szolgálná a Művészetet, s a magyar novella történetének jól taglalt s nagy távlatú freskójában Elek novellái is, főképpen a legszebbek, egy, ha nem is vakító, de semmiképp sem fölösleges színfoltot jelentenek a többi mellett, amelyen időnkint a legkényesebb literátorok szeme is megpihenhet.

Amily megértő részletességgel tárgyalja Marianna D. Birnbaum az író művészeti kritikáit s még inkább, szinte minden fenntartás nélkül, valóban oly lírai és egyben oly tartalmas útirajzeit (bár ezek is mennyit nyernének, mennyivel más értelmet, mennyivel nagyobb jelentőséget, a kor termésének keretében!) — oly elfogult, már-már érzéketlen Elek Artúr irodalmi cikkei és esszéi irányában. Egyfelől általában bélyegzi meg Elek irodalmi ízlését, amely, szerinte, „nem mozgott széles skálán”, s amelyre hatott „a kor divatja” (kire nem hat?), másfelől pedánsul megrója módszer tudománytalansága s „szubjektív értékelése” miatt. Ily szempontból nemcsak Elek, s nem is csupán a *Nyugat*, hanem akár az egész kor kritikai tevékenysége is elítélhető, hisz ekkor virágzott legjobban a lírai, vagy ha tetszik: „impresszionista” kritika; viszont ha összehasonlítjuk az egykori dogmatikus és szintetikus kritikusokat a pillangózó, egyéni s csupán személyes ízlésüket s hangulatukat követő kortársakkal, Lemaître-et vagy Anatole France-ot ma is jobban élvezzük, mint a komor Brunetière-t vagy a még oly tudós Lansont. Míg Elek egyik Stendhal-cikkében Marianna D. Birnbaum csak „földhözragadt dokumentálást” vél találni, Poeról szóló tanulmányait aprólékosnak, száraznak, bár ugyanakkor szubjektívnek s végső soron egyszerűen érdektelennek tartja. Itt, a kis Poe-könyv értékeléséből tűnik ki legvilágosabban Marianna D. Birnbaum kritikájának legfőbb és legbántóbb hiányossága. Jóllehet tudja, mert megemlíti, hogy Elek Poe-tanulmányai Adyra is hatottak, s Bölöni Györgyöt is idézi, aki a kor kritikai terméséből egyenszen kiemeli Elek könyvét, egy szóval sem említi Babitsnak, a Poe-fordítónak magasztaló véleményét Elek Poe-értelmezéséről, s még kevésbé e kis Poe-könyv irodalomtörténeti jelentőségét — hisz egyike volt, Poe ürügyén, a *Nyugat* egyik első és jelentékeny manifesztumainak. E tekintetben mennyivel méltányosabb a párizsi Karátson Endre sorbonne-i Poe-értékelése, amely nemcsak a magyar, hanem az egész nemzetközi Poe-irodalom ismeretében, egyenesen kiemeli Elek egyéni Poe-interpretációját, s távolról sem tartja oly „érdektelennek”! Marianna D. Birnbaum könyvecskéje, hiányosságai ellenére, minden bizonnyal sokat tehet Elek

Artúr alakjának s munkásságának jobb megismeréséért, s a következő lépés lenne az író t s főképp tevékenységét egyfelől a maga korában, másfelől, ahogy Sainte-Beuve mondaná, a maga „szellemi családjában” bemutatni, a Péterfyk, a Riedlek, a Voinovichok, a Petrovics Elekek rokonaként, — s akkor mindjárt jobban láthatnánk egyrészt legigazibb arculatát, másrészt a század magyar irodalmának szép szerveségéhez való tartozását . . .

GYERGYAI ALBERT

RÁBA GYÖRGY: A SZÉP HŰTLENEK

(Akadémiai, 1969. — Irodalomtörténeti Könyvtár 23.)

Rába György izgalmas és felettébb aktuális tudományos feladat megoldására vállalkozott: a századelő nagy stílus- és költészeti forradalmának három markáns egyéniségét, e három egyéniség műfordítói tevékenységét vette vizsgálat alá, műfordítói munkásságuk alapos áttekintésén át igyekezve közel jutni egyéni stílusuk, versalkotó művészetük sajátságaihoz, közös és megkülönböztető ízlésbeli jegyeikhez.

Nem kölcsönös egymásra-utalás nélkül, de lényegében külön-külön tárgyalja Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád műfordítói tevékenységét; tüzetesen megvizsgálja egyenként tevékenységi körüket, megpróbál mélyére hatolni választásaiknak, mikrofilológiai alapos-sággal elemzi a legjellemzőbbnek tartott műfordításokat, s mindezek egybevetéséből jelentős alkotáslélektani és ízléstörténeti következtetéseket, tanulságokat igyekszik levonni. E munka sok szempontból jelentős kísérlet, s nem egy tekintetben jóval túl megy azon, hogy kísérletnek nevezhető: eredmény és teljesítmény.

Úttörő jelentőségű a műfordítás-kritika terén. Számos korábbi részletészrevétel, szellemes sőt mélyenszántó megfigyelés vagy megsejtés után, amelyben kritikusaik, kor- és pályatársaik részesítették e zseniális műfordítókat, Rába az első, aki rendszeres vizsgálatban részesíti e költőket mint műfordítókat, s műfordításaikat mint életműjük jelentős és külön is elemezhető részét. De nem sokkal kisebb e munka összehasonlító irodalomtörténeti jelentősége sem: az egyes műfordítói pályák vizsgálata egyben új érzés- és érzékenységi területek feltárásának, fordítói-költői meghódításának a története is; újabb költők sőt költészeti dominiumok bekebelezésének a története — a modern magyar irodalomba. Magyar irodalomtörténeti szempontból is komoly jelentősége van a munkának: a fordítások aprólékos vizsgálatán keresztül Rába olyan eredményekre jut az